

TRETUAR/TRETUVAR sözcüğü kökeni üzere görüşlerim

Önce halk etimolojisi örneği olarak aklıma ilk geleni yazayım desem TRE (dire) + TUAR/TUVAR (DUVAR) yani duvar diremek (dikmek) veya direnmiş duvar anlamındaki sözcüklerin bileşiminden türemiş gibi ses ve anlam yakınlığı kurulabiliyor. Her ne kadar ses ve anlam yakınlığı kurmak dil bilimi metotlarından birisi ise de bunu akademi dışından birisi yaptığında hemen akademilerden anagram yaptığımız söylenecektir. Kaldı ki kendi yaptıkları anagram tanımı bu örneğe hiç uymaz. Üstelik Hint Avrupa kökenli denilen ana dildeki binlerle ifade edilen sayıdaki sözcüğü Türk diline bu şekilde bağlayabiliyor olmak dil bilimi adamları tarafından tesadüfen denk gelen durumlar olarak görülürler. Fakat matematik olasılık hesapları kendi formülleri ile her gün bu dil bilimcileri tokatlamakta olsa da matematik bilmeyince bu tokat bunları hiç rahatsız etmez ve yaptıkları işin doğruluğuna dair bir şüphe de uyandırmaz. Onlar yarattıkları gerçek dışı dil bilimleri ile mutludurlar ve birbirlerini güzel anlar ve ağırlarlar. Tabi bu sözlerimden bütün dil bilimciler alınmasınlar ben sadece her baktığı Türkçe sözcüğü başka dillere bağlayanları ve bu işi yapanların işlerini sorgulamaksızın göz yumanlara sözlerimi ait ediyorum.

Peki ilk bakışta bu sözcüğü 'duvar diremek' diye algılıyor olsak da biraz derinlemesine konuyu araştırınca başka hangi benzerlikler veya zıtlıklar görülebilir bunlara bakalım.

Sözlüklere göre **tretuvar** sözcüğü Germen dilinden Fransızcaya geçtiği biçimi ile Türkçeye alıntılanmıştır. Fransızca "kaldırım" anlamına gelen **trottoir** sözcüğünden gelmektedir deniliyor. Bu Fransızca trottoir (trotter) sözcüğü Fransızcada "yürüme, at tırıs gitmek" fiilinden türetilmiş fakat bu sözcük de Germence yazılı örneği *bulunmayan* (hayali olmasına karşın bilimsel makalelere rahatlıkla yerleştirilmiş olan) sözde "basmak, yürüme, adım atmak" anlamındaki fiil olan ***tredan** sözcüğünden türetilmiştir denilmektedir.

Yani Batılılar bize böyle dediği için bizim sözlüklerimizi yazanlar bu bilgiyi sorgulamadan alır bilimsel makalelerine ve sözlüklerine yerleştirdiler diye düşünüyorum. Bunu yapabilmek için yazılı ve sözlü örneği bulunamamış hayali sözcüğün ses değerini de kafalarına göre ikinci defa değiştirerek makalelerine eklemeyi de bilimsel bir iş olarak saymışlar. Başına bir * (yıldız) işareti koydukları her hayali sözcük artık uydurma olsa da bilimsel algısı yaratacak maske geçirilmiş olduğundan itibar da görmekte.

Dil bilimi açıklamaya şu şekilde devam ederek; bu "Germence fiilin Hintavrupa Anadilinde yazılı örneği bulunmayan ***dr-** biçiminden evrilmiş." Olduğunu belirtirler¹. Bu biçim Hintavrupa Anadilinde yine yazılı örneği bulunmayan ***der-** "adım atmak, koşmak" kökünden türetilmiştir bilgisini de ek bilgi olarak verirler. Daha fazla bilgi arayana **+drom** sözcüğünü işaret ederler. **+Drom** sözcüğünün de bir Yunanca fiil olduğu söylenir fakat bunun da Hint Avrupa dillerinde yazılı örneği nedense yoktur ve bu sözcük Hintavrupa Anadilinde yazılı örneği bulunmayan ***drem-**, **dromo-** biçiminden evrilmiştir diye düşünürler. Aynı kökten Germen dilinde adım atmak anlamına geldiği düşünülen ve yine de hayali

¹ Bakınız tretuvar sözcüğü <https://www.etimolojiturkce.com/arama/tretuvar>

***tredan/*trepan/*trempan** sözcüklerinden birisinin olduğunu varsayarlar ki bugünkü modern Yunancada “cadde” anlamına gelen **drómos** sözcüğünü de buraya bağlayabilsinler.

Görüldüğü gibi dil bilimi adamları neredeyse her sözcük için sürekli olarak kendileri tarafından yaratılmış olan ve bir kök dil olduğu ileri sürülen (hayali) Hintavrupa ana dili denilen sözde kök dile referans verilmektedir. Hayali kök dili hayali ses değeri ileri sürerek kaynak göstermek amaçlı referans vermek Batılı dil bilimcilerin sözcük köklerini bulamadıkları zaman başvurdukları sözde bilimsel bir yoldur. Zaten sözcük köklerini bilmezler çünkü neredeyse bütün sözcükleri damdan düşer gibi bu toplama dillere başka dillerden girmiştir.

Ben bu sözcükleri iki farklı kök sözcüğümüz üzerinden değerlendiriyorum.

Türk dilinde ‘dr’ (dur/durmak) ve ‘dre’ (dire/diremek) fiilleri vardır. Atalarımızın yazı yazarken bazı hallerde sessiz harfler arasındaki sesli harfleri göstermediği pek çok yazıt ve elyazmaları ürettiği bilinmektedir. Bu sözcüklerin farklı lehçelerde farklı söyleniş biçimleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu sözcüklerin ortak geçmiş kökten ayrılmış olabileceği yani kökteş olabilecekleri de kuvvetli bir olasılıktır.

Hint Avrupa dillerinde eski biçimi ile yazılı örneği yok denilen ve Yunancaya cadde anlamındaki DROMOS olarak geçtiği açıklanan DROMO sözcüğünün Türk dilinde DİREMEK/DREME/DİREME sözcüğü ile anlam yakınlığı var mıdır? Yola adı birbirine direnen taşlar sebebi ile verilmiş ise veya bastırılarak ve sıkıştırılarak düzlenen zemine yapılması söz konusu olmuş ise bu eylemlerden dolayı bu ismi almış da olabilir elbette.

Türk dilinde DİREME sözcüğü anlamca; “toprağın kaymaması ve/veya duvarların yıkılmaması için, ya da ağaç dallarının kırılmaması için konulan destek / payanda”, “bastırarak sıkıştırarak tıka basa doldurma”, “çok yük yükleme”, “tahtadan ya da birbirine sıkıştırılmış dolgudan yapılan bir tür duvar” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Dil bilimi adamlarının köken işaret ederek Fransızcada gösterdikleri ve **trottoir** dedikleri fakat kökenini gösteremedikleri halde iyi ve oturaklı hayali köken uydurdıkları bu sözcüğün kökeni için iki farklı olasılıktan bahsedilebilir ki bunların her ikisi de Eski Türk dillerine bağlı olarak görülmektedir.

Bu olasılıklardan ilki bugün DİREMEK dediğimiz fiilin türemesi olarak Türk dilinden bu sözcüğün ses değeri varyantlarından birisinin alıntı olma olasılığıdır. Yani Hintavrupa dillerine yol veya cadde anlamında anlam kayması ile bu sözcük alıntılanmış olmalıdır. Öyle ki; **tiredi, tireşti, tiregü, tirek** (direk, direnmiş [sağlamlaştırılmış/sıkıştırılmış veya sıkıştırılarak desteklenmiş], dikili, dikilmiş gibi anlamlarda olan) sözcüklerin kökteşi olan Eski Türkçe **tire/tirge- dik kılmak, dikmek** sözcüğü Eski Türkçe **canlı, dik duran, hareketli** anlamlarında da kullanılmış olan **TİRİĞ** canlı (**diri**) sözcükleri kökteştir denilebilir. Bu sözcük kökü anlam içeriği ile taşların veya tahtaların birbirine direme biçimde sıkıştırılması ile yapılan yola veya kaldırıma ad olmuş olmalıdır. Bu olasılık hayali kök dilde hayali sözcüklere adresleyerek yazılı geçmiş örnek göstermeksizin bir sözcüğe köken tayin etmeye kıyasla daha akla yatkındır.

Diğer bir olasılığı yine kökeni Fransızcada gösterilen başka bir sözcük üzerinden açıklamak mümkündür. Fransızcada kökeni gösterilen İngilizcede de görülen ve devinme, dönme, döngü, dolaşma, çevre, gezi anlamlarına gelen **tour / tourner, tor, tourn, tourn** biçiminde

görülen sözcük “döner-harekette olmak, dönmek, dolaşmak” Latince **tornare** ve Türk dillerinde **TUR / TURMAK** veya **TURLAMAK** olarak yaşamaktadır. Dilimizdeki **TURİZM** sözcüğü aynı köktendir fakat dilimize yeni biçimi ile tekrar alıntılanmıştır.

Etimoloji sözlükleri bu sözcüğün kökeni için Eski Fransızca **tor, tourn, tourn** "bir dönüş, tur, devre/devinme, çevre", **torner, tourner** "dönüş/döner-hareket--" anlamında kullanılmıştır açıklaması yapmaktalar. Buna göre sözcük Eski İngilizce **turnian** "turlayan veya kendi etrafında dönen anlamında döndürmek, dönen", kısmen de yine Eski Fransızcada görülen **torner** sözcüğünden "dönmek veya etrafında dönmek; kenara çekmek, döndürmek; değiştirmek, dönüştürmek" anlamlarında, her ikisi de Latin **tornare**'den "yuvarlamak", **tornus** "torna" sözcüğü kökteşidir. Modern İngilizce'de **turn** biçiminde bulunan (dönmek) sözcüklerinin kökeni aynı ortak kökten olup, Batılılara ve içimizdeki Batılı dil bilimcilere göre bu köken hayali Hint Avrupa Ana/Kök dili olarak gösterilmektedir.

Bunlara göre bilinmeyen bir geçmiş zamanda PIE olarak kısaltılan hayali Hintavrupa Ana/kök dilde ***tere-** diye bir sözcük varmış da bu sözcüklerin tamamı ondan türemişmiş. Batılı kaynaklar bu sözcükten bahsederken 12.ci yüzyıldan başlayarak bazı tarihleri kaynakları işaret etmektedirler². Fakat tam olarak hangi elyazmasında hangi tümce içerisinde bu sözcüklerin görüldüğüne dair bir kaynak biz bulamadık. Muhtemelen konu özelindeki akademik makalelerinde bu dil bilimciler yazılı kaynaklar gösteriyorlardır. Fakat hiçbir zaman verdikleri bilgiler tutarlı ve köklü olamaz çünkü PIE denilen kök veya ana dil kendilerinin yarattığı ve gerçekte var olduğu ispatlanamamış bir dildir. Yani sözcüğü dayadıkları en eski kaynak hayal ürünüdür.

1073 yılı veya öncesi yazılı kaynak olan Divanü Lügati't-Türk,de geçen '**turmak**' sözcüğünün anlamı **durmak, çıkmak, yükselmek; ayak-üstü durmak, kalkmak** gibi anlamlarda kullanılmıştır. Türk dilinde **turlamak** anlamında kullanılan sözcük ile bu sözcük kökteş olmalıdır. Sözcüğün kökü dönmek anlamındaki **TÖN-** kök sözcüğüdür. Kaşgarînin eseri olan, Divan-i Lügati't-Türk'de bu sözcük **töndi** biçiminde ve **tönderdi** (döndürdü/tur-attırdı anlamında) geçmekte olup bu sözcük Eski Türkçe **teğir-/tevür (devir, döndürmek)** anlamındaki sözcüktür. Yani bugün İngilizcede bulunan ve **TURN** yazılan **dönmek** sözcüğü bildiğin bizim Türk dilinin **TÖN- (dön-)** sözcüğüdür. Bu sözcük ve türemelerinin görüldüğü yazılı kaynaklarımız Batılıların hayali kaynaklarından daha eskidir, çeşitlidir ve tutarlıdır.

Sözcük hem Oğuz hem de Kıpçak ağızlarında görülür. Kıpçak-Kırgız ağızlarında da bu kökten **töñkör-** (devirmek/çevirmek), **töñkörüş** (devrim), **töñkölük** (yüzük, halka) ve **döñölök** (tekerlek) gibi sözcük türemeleri görülmektedir.

Bu sözcüğümüzün HintAvrupa adı verilen hayali dil grubuna turlamak, devinmek, gezmek, cadde ve yürüme anlamında sözcükler türetecek biçimde muhtemelen 11 veya 12.ci yüzyılda alıntılanıldığını söylemek ve yazmak daha tutarlı bir açıklama olacaktır. Elbette bizim sözcüğümüzün diğer dillerde gerçekleşen türemelerinin dilimize yeni biçimi ile tekrar dönmüş olması da söz konusudur. **Turizm** sözcüğü buna bir örnektir denilebilir.

Ahmet Ardiç

² Etimonline.com > https://www.etymonline.com/word/tour#etymonline_v_15418

